

Bya, SSEKIMWANYI MUSA -
0705 33 27 05 / 0777 023795
Asomesa mu Kyaddondo S.S Matugga.

OKUBUMBA MU BUGANDA

Okubumba gwe gumu ku mirimu egyakolebwanga Abaganda. Omulimu guno gulowoozebwa okuba nga gwatandika ku mulembe gwa Kabaka Kintu. Okubumba mulimu gwa basajja.

Ebibumbe ebyabumbibwanga okuva mu bbumba mwe mwali entamu, ensuwa, ebibya, ensumbi, ettogero, emmindi n'ebirala bingi.

Omulimu guno mukadde nnyo mu Buganda, era gwatandika ku mulembe gwa Ssekabaka Kintu, nga gwatandikibwa omwami ayitibwa **Ssekayala**, kyokka oluvannyuma Kabaka Kintu yamwongerako erya **Sseddagala** olw'okuyimbanga oluyimba luno ng'asamba ebbumba:-

Sseddagala abumba
Abumba n'entamu ezikala
Sseddagala abumba
Abumba n'entamu ezikala;

Ku mulembe gwa Ssekabaka Kamaanya, Abaganda baalumba Bunyoro ne banyagayo kafulu era nnakintu mu kubumba eyali ayitibwa **Kaawonawo Banda**

Kawoonawo Banda yaganja nnyo ku mulembe gwa Ssekabaka Kamaanya olw'okuba nti yaleeta obukodyo obufa ku mulimu gw'okubumba n'olwensonga eyo Kaawonawo Banda yaweebwa ekyalo we yakuba embuga ye ekiyitibwa **Nakigalala – Busiro**.

ENKOLA Y'OMULIMU GW'OKUBUMBA. EBIKOZESEBWA MU KUBUMBA.

- Ebisibosibo (ensibo) oba engyo.
- Embaalebaale
- Olwola
- Olubumbiro
- Endiikirizo
- Akalebuzo
- Essanja
- Endagala
- Obukomakoma.

OKUBUMBA KWENNYINI.

Ng'omubumbi atekateeka okubumba ekibumbe kyonna, asooka kukunnyaanya amayinja agayitibwa **ebisibosibo (Ensibo)**.

Ebisibosibo, ge mayinja agasekkulwa ne gaggyibwamu **ensibo** agagattibwa mu bbumba okusobola okufuna ebibumbe ebigumu.

Ensibo luba lusennyente olukunjuntibwa mu bisibosibo ebisekuddwa. Ate ejjinja erikozesebwa okusekula ebisibosibo liyitibwa **Embaalebaale**.

Ebyo bwe biggwa ayolekera ekirombe ky'ebbumba n'asimayo ebbumba. Bw'aba asima ebbumba yeegendereza okulaba nti teririmu lusenyusenyu, ekiyinja okuleetera ekibumbe kye okubumbulukuka. Ebbumba lisinga kusimibwa lwagguloggulo.

Bw'aba asima ebbumba yeeyambisa muggo omusongovu. Bw'alaba liweze, aliteeka mu lutala lw'akola mu buti obukomakoma bw'aba yaluuse ng'ekiwempe. Kuno kw'assa ebisanja n'asiba bulungi n'ebyayi, ne yetikka n'ayolekera ery'eka.

EBIKA BY'EBBUMBA

1. Nakasa

Lino ly'ebbumba eggonvu erinyiriza ekibumbe Abakazi abali embuto balyagala nnyo kubanga lirimu akawoowo era liwooma.

2. Kakumeme.

Lino libeeramu ettosi.

3. Ggerenge.

Lino liba ggumu nnyo nga likaze, teryatika.

EBIDDIRIRA OLUVANNYUMA LW'OKUSIMA EBBUMBA.

Bw'atuuka eka, asima ekinnya n'akyaliiramu endagala bulungi, olwo n'assaamu ebbumba lye. Alimansirako amazzi, n'assaako enkondwe oba ebigogo ebivundu n'abikka bulungi.

Ebbumba limala mu kinnya ennaku ttaano okutuusa ku musanvu, ng'ekigendererwa kwekulireka lisobole **okutoolana**. Kino kye kireetera ebibumbe okulama ne bitabumbulukuka.

Oluvannyuma lwe'ennaku engere, omubumbi aggyayo ebbumba lye n'alisambira ku ddiba ery'**ekyanjo**. Asamba bw'assaamu amazzi n'okumamirirako ensibo.

Ebbumba bwe limala okuggya, omubumbi afuna eddiba eggwale n'olubumbiro. Ku ddiba kuno kw'akulungira **emikulungwa** oba **endiikirizo** ate ku lubumbiro kw'abumbira.

Emikulungwa bwe giwera, azinga enkata ennene mu ssanja kw'anaabumbira. Bw'amala okuzinga enkata, atoola ku bbumba ttonotono n'alibumbamu engeri y'akassoosi kano ke kayitibwa **omubumbiro** oba **olubumbiro**.

Ku kasoosi kano, omubumbi kw'agenda yeetoolooleza emikulungwa. Akasoosi kano kakola ng'entobo y'ekibumbe kye. Emikulungwa agenda agibembeka mpolampola ku kasoosi okutuusiza ddala bw'aweza.

omwali.

Nga omwali guweze afuna akawaawo akayitibwa **akalebuzo** k'agenda ayisa ku mwali (okulongoosa ekibumbe). Akalebuzo kano agenda akannyika mu mazzi nga bw'ayisa ku kibumbe okukinyiriza.

Bw'alaba afunye obunene bw'ekibumbe bwe yeetaaga, abumbayo omukulungwa omunene gw'assa ku mimwa gy'omwali singa ky'abumba eba nsuwa oba ttogero oba nsumbi. Ogwo gwe **mugo** gw'ekibumbe.

Afuna oluyulu n'akola **akoola** oba **olwola** lw'akozesa okutonaatona ekibumbe kungulu ng'akiteekako obubonero obukirabisa obulungi ate era avuunika omwali n'agulongoosa wansi mu ntobo.

Ebyo nga biwedde, omubumbi atwala emyali gye mu nju oba mu kituuluze (ekisiikirize) n'akitereka okumala ennaku nga kkumi, ate oluvanyuma n'agifulumya n'agyanika okumala ennaku nnya. Omwali ogwakabumbibwa okwatika.

Omwali gusooka kwanikibwa buli lunaku mu kasana ak'ekimpoowooze. Bw'alaba gukalidde ddala bulungi agwanika mu musana ogw'amaanyi ne gukalira ddala bulungi.

OKWOKYA EMYALI

Ekibumbe bwe kimala okukula obulungi omubumbi akyokya. Omubumbi atyaba enku n'essubi ekkalu obulungi ly'aneeyambis a okwokya emyali gye.

Mu kwokya emyali, omubumbu asima ekinnya eky'o **Lutyatya** (ekigazigazi so ng a tekikka nnyo wansi) .Olwo n'atandiika okuteekamu emyali okusinziira ku bunene bwagyo.

Amatogero, enswa n'entamu ennene, by'asooka wansi olwo kungulu n'azzaako emyali emitonotono nga ensumbi, ebibya, emmindi, ensaka n'ebirala.

Ebyo nga biwedde, omubumbi asereka enku entonotoono ku myali n'azzaako ennenene olwo n'asereka essubi kungulu wamu ekyokero ne kiggumira.

Bw'alaba biggumidde bulungi era nga n'emyali agivuunise bulungi, egera obudde nga bumenyese n'akoleeza mu kyokero kye omuliro. Asuulamu akayinja ebibumbe bye bisobole okuguma ng'ejjinja.

Abeererawo ddala nga bw'aseesaamu okutuusa lw'alaba nga biyidde bulungi, nga essubi n'enku byonna bimaze okusirikka nga n'ebibumbe biyidde bulungi.

Bw'alaba biyidde, annyuka ne yeddira awaka ne yeebaka. Abukeereza nkokola n'ajja okuvumbula ekyokero kye. Ebikonye abiggyamu n'abitereka. Abyokya ku mulundi aguddako.

OBUKULU BW'OMULIMU GW'OKOBUMBA

1. Okubumba kyabuwangwa kikulu nnyo wano e Buganda.
2. Tufunamu ensimbi nga tutunda ebibumbe.
3. Abalongo bwe babuuka, babafugika mu ntamu.
4. Ebibya tubikolezaamu enva; awamu n'okusiriramu emmumbwa.
5. Amatogero gayiisibwamu n'okuterekebwa omwenge.
6. Eddagala ly'omuganda erimu lissibwa mu mmumbwa. Emmumbwa kye kimu ku biumbibwa.
7. Mu nsinza y'Abaganda ey'ennono, Lubaale Musoke ammazi bagamuwera mu nsaka.
8. Ensumbi eterekebwaamu ebintu nga enswa, enseenene, entungo, obulo n'omuwemba.
9. Ku luggyo tunyookerezaako eddagala n'okusirirako emmumbwa.
10. Mu ntamu tufumbamu emmeme.

EMIZIZO EGIDDA KU KUBUMBA

1. Omubumbi tasima bbumba ku mwezi; kiwanuuzibwa nti ebbumba lino libaamu amasumi (temuli nsibo). Emyali gyatika mangu.
2. Ebibumbe tebyasibwa mu bugenderevu. Singa kikolebwa biyinja oukusala nnyini byo oba oyo yennyini akyasizza.
3. Ebibumbe tebinyagibwa mu ntabaalo oba mu bikungo.
4. Omumumbi tanyagibwa mu ntabaalo oba mu bikungo.
5. Omubumbi tawa musolo.
6. Omubumbi tabuuzi era bwe bamubuuza adamu nti "Birame"
7. Omubumbi taziika ng'akyakola emyali gye.
8. Omubumbi teyeegatta na mukazi we ng'asuliridde okubumba.
9. Omubumbi takwatirwa mu kiwendo. Yatambulanga n'oluggyo.

10. Omubumbi tasula mu nju ng'akumyemu omuliro mu kyokero kye.
11. Emyali baasisaliranga enkoko nga bagenda okukumamu omuliro okugyokya gireme kwitika wadde okukona.
12. Omukazi takkirizibwa kubumba okuggyako okubumba emmumbwa.

ENGERO KU KUBUMBA

1. Muka omubumbi aliira mu luggyo.
2. Lutta emyali ne luleka agibumba.
3. Bazibumbira kwatika ne ziramira mu kyokero.
4. Nannyini kabya tayasa, abumbirira.
5. Abumba akaza awuliikira wala.
6. Abumba embi, assaamu n'ekibya.
7. Akajabangu k'omubumbi, g'azimba g'ayokya.
8. Akajabangu k'omubumbi, w'asula watonnya essubi n'alissa omuliro.
9. Avuma omwali, ng'avumye eyagubumba.
10. Bakuba emyali, omubumbi n'aba mulamu.
11. Bw'osekereka ekibya, osekerera yakibumba.
12. Kitamu kya muyiga, Omuguzi akyegaanagaana.
13. Omubumbi akaza, ye yeetenda nti, "Ezange nsinziira ku kibanyi ne nsuula wansi."
14. Avuddeyo buggo ng'ogusima ebbumba.
15. Waluggyo takalanga bibye akalanga bya banne.
16. Mutaka talya mutaka munne, ettaka terirya luggyo.
17. Entamu ennyangu bagitenda nzijo.
18. Ssentamu nkadde, togiteresa munno.
19. Ssemutosa guli mu ntamu, bw'ogukuba tolya (entamu eyatika) bw'oguleka tolya.
20. Entamu ennene terya ka mufumbi.
21. Tolikula olibumba mmindi?
22. Entamu bw'eyatikira omugoyo tebanenya mufumbi.
23. Ataawone bwavu, asuubula magi na nsuwa.
24. Ow'olugambo mmindi mpya, buli w'atuula ng'akoleeza.
25. Emyungu emyegeekereze gyasa entamu.
26. Omwana omuwulize, y'akomba ensaka.
27. Njajana bizitowa ontikka bbumba?

EBISOKO K'ENJOGERA KU KUBUMBA

1. Okuggya omuntu omukono mu kibya
- Kitegeeza *kufiiriza oba kusubya muntu ekintu.*
2. Okukunnumba ng'embuzi eyazissa entamu.
- Kitegeeza *kutambula nga tofaayo ng'olina ky'okoze*
3. Bukya luba nga lwa mmindi
- Kitegeeza *okuba ng'ekintu n'edda tekibangawo okuba okuva edda n'edda.*
4. Okwesiigira omuntu eggerenge

-Kitegeeza *kwefuukira Omuntu oba okumutabukira.*